

VADAI ISTVÁN

Balassi Bálint elvegyült énekei*

Balassi Bálint verseinek kiemelt fontosságú kézírata a *Balassa-kódex*.¹ Lényegében csak innen ismerjük a költő szerelmes versciklusait, sok esetben egyes versek szövegeit is. Bár a kódexnek igen bonyolult szöveg-hagyománya van, bizonyosan többszörös másolás útján jött létre, s eközben folyamatosan bővült, változott, csonkult és átszerkesztődött, az életmű kiadásakor mégis kénytelenek vagyunk erre a viszonylag kései, a 17. század közepén keletkezett kézíratra támaszkodni, mert számos esetben a *codex unicus* szerepét tölti be, egyszerűen nincs a birtokunkban jobb forrás. Ez a kitüntetett szerep arra csábította a kutatókat, hogy a *Balassa-kódex* nyomán próbálják felvázolni a költő teljes életművét, a kódex Balassi-részének szerkezete alapján igyekeztek megalkotni a teljes korpusz struktúráját. A Balassi-kiadások verssorrendjének kialakításánál (a nyomtatott hagyományból ismert istenes énekektől most eltekintve) természetesen nem is választhatunk más elsődleges forrást, mint a kódexet, ám ez nem jelenti azt, hogy a kéziratot mindenben kritikátlanul követnünk kellene. Számolnunk kell ugyanis azzal, hogy a többszörös másolás során a kódex szerkezete akár erőteljesen is módosulhatott. Meg kell kísérelnünk rekonstruálni Balassi eredeti versgyűjteményét (pontosabban szólva: versgyűjteményeit!), kikövetkeztetni azt, hogy mit is tartalmazott a költő *maga kezével írt könyve*. A szerzői autográf elnevezése a *Balassa-kódex* első oldaláról származik, ahol azt olvashatjuk, hogy a másolóknak ez volt a közvetlen forrása. Most ne firtassuk, hogy többszörös másolat esetén nem egészen világos, hogy ki fogalmazza meg ezt a mondatot, hogy ez az „ösmásoló” véleménye-e, vagy egy későbbi másolóé. Az teljesen világos, hogy a megjegyzés egy olyan versgyűjteményre vonatkozik, mely éppen itt *kezdődik*; az viszont egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a gyűjtemény pontosan meddig is tart.

* A tanulmány eredeti formájában Varjas Béla születésének 100. évfordulóján hangzott el az MTA Irodalomtudományi Intézete által rendezett konferencián (2011. jan. 12.) *Leszakadt a kabátom akasztója* címmel.

1 STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*, Bp., Akadémiai, 1963; Balassi, 2002², 2004³, 76. sz.; *Balassa-kódex*, hasonmás és betűhív átírás, kiad. KŐSZEGHY Péter, betűhív átírás, jegyz., utószó VADAI István, Bp., Balassi, 1994.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

A zökkenő

1944-ben Varjas Béla még úgy gondolta, hogy Balassi *maga kezével írt könyve* a kódex 61-es sorszámú verséig, a *Vitézek, mi lehet...* kezdetű katonaeénekig tartott.² Itt ugyanis a kódexben a 99. lapon egy prózai bejegyzés következik, mely Varjas véleménye szerint nem származhat magától Balassitól, hanem csak egy másoló számára érdekes információ, hogy miért nem következnek további versek. A prózai bejegyzés sajnálatos módon csonka, szinte lehetetlen megítélni, hogy valóban pusztán technikai jellegű-e. Az ezt követő kétlapnyi üresen hagyott hely megengedi azt az elképzelést is, hogy a megjegyzés egy hosszabb gondolatsor eleje. Varjasnak annyiban feltétlenül igaza van, hogy bármilyen prózai szöveget képzelünk is ide, a 61. vers után a kódexben érzékelhető törés van. A kérdés csupán az, hogy ezt vajon mi okozza. Csak a versgyűjtemény szerkezete zökken meg, tehát a másolási folyamat során lépett fel valamilyen hiba (*lacuna, interpolatio, contaminatio*), vagy ahogyan Varjas gondolta, a szerzői kézirat ért véget?

A *nagy crux* problémája még ennél is jóval bonyolultabb.³ Elsőként Klaniczay Tibor kísérelte meg a 99. oldal prózai megjegyzését követő lapokra *le nem másolt* istenes énekek azonosítását,⁴ és a nevezetes „fésűs egyesítés” után a *nagy crux* kérdése ezzel jórészt megoldottnak is tűnt. Az általa meghatározott 9 istenes ének kiiktatásával pedig a kódexben szereplő 75-ös verssorozat hirtelen 66 darabból állóvá változott. Ezen a ponton fogalmazódott meg az úgynevezett Gerézdi–Klaniczay-sejtés, mely egy 3×33+1 versből álló szuperkompozíció tervét vázolta fel.⁵

Varjas Béla nem fogadta el ezt a sejtést. Balassi versciklusairól írott tanulmányában amellet érvelt, hogy a kódexben semmi nyoma sincs egy 100-as kompozíciónak.⁶ Vitába szállt Horváth Iván eszményítő Balassi-kiadásának koncepciójával,⁷ és saját vélemé-

2 Balassa-kódex, bev., jegyz. VARJAS Béla, Bp., MTA, 1944, xx. Varjas 1944-es elképzeléséhez tér vissza Kőszeghy Péter, amikor alapos filológiai elemzés után felvázolja a kódex keletkezéstörténetét: KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Amphión*, Bp., Balassi, 2014, 162–184. Véleménye szerint Balassi *maga kezével írt könyve* 1589 nyarán a 61. versig tartott, és a kéziratot ebben az állapotában másolta le egy „ősmásoló”. A kódex további darabjai szerinte már nem közvetlenül a *maga kezével írt* könyvből származnak, ezeket csak utólag jegyezte fel valaki a gyűjtemény végére (vagy az „ősmásoló”, vagy egy későbbi kéz), Kőszeghy ennek ellenére a 71–75. számú verseket is a versciklus részének tekinti.

3 Jelen tanulmányban nem térünk ki sem az „ősmásoló” kilétének problematikájára, sem a *nagy crux* kérdésre, korábban kifejtett álláspontunk érveit, ill. következtetéseit sem ismétljük meg. Vö. VADAI István, *Balassi Bálint fajtalan éneki*, ItK, 98(1994), 673–681; Uő, *A Balassa-kódex szerkezete: Mézeskenyér és papírepülő*, Hungarológiai Közlemények (Újvidék), 2005/1, 13–23; Uő, *Batthyány Ferenc és Balassi Bálint = A Batthyányiak évszázadai*, szerk. NAGY Zoltán, Körmen-d–Szombathely, 2006, 217–222; Uő, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján (Sárospatak, 2004. május 26–29.)*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Universitas, 2007, 141–175.

4 KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, MTA I. OK, 1957, 265–338.

5 GERÉZDI Rabán, KLANICZAY Tibor, *Balassi Bálint = A magyar irodalom története 1600-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964 (*A Magyar Irodalom Története*, 1), 448–481.

6 VARJAS Béla, *Balassi Nagyciklusa*, ItK, 80(1976), 585–612.

7 HORVÁTH Iván, *Az eszményi Balassi-kiadás koncepciója*, ItK, 80(1976), 613–631.

nye jól összefoglalható könyvének egyik fejezetcímével: *Száz, vagy hatvanhat?*⁸ Varjas tehát elmozdult korábbi álláspontjáról, már nem a 61. vers után húzta meg a *maga kezével írt könyv* határát, hanem a 66. ének után (ez eredetileg a kódex 75. számú verse). Ezt a 66 versből álló gyűjteményt nevezte a továbbiakban *Nagyciklus*nak. Részletes szerkezeti elemzésében bemutatta, hogy a költő házassága előtt szerzett énekei, illetve a Julia-ciklus és az ezt követő, a költő kibujdosásáig szerzett énekei jól értelmezhető történetű olvashatóak. Varjas *Nagyciklusa* lényegében a Klaniczay Tibortól származó *lírai önéletrajznak* feleltethető meg.⁹

Nos, a kérdés tehát az: 100 vagy 66? A Gerézdi–Klaniczay-sejtést, vagyis a dantei mintát követő 3×33+1-es cikluskompozíció felvázolt, de részleteiben egyáltalán nem kidolgozott ötletét Horváth Iván vette védelmébe, s a számszimbolikus szerkesztés alap gondolatán túlmenően Balassi-könyvében egyéb érvekkel is megtámogatta.¹⁰ Gondolatmenetének alapvető újdonsága nem is a versgyűjtemények számszimbolikus megkomponáltsága, hanem elsősorban az, hogy a költő verseinek sorrendje fontos számunkra. Azt javasolja, hogy az egyébként is bizonytalan kronológiai sorrend, vagy önkényes műfaji vagy tematikus csoportosítás helyett a költő által létrehozott rendet, a cikluskompozíciót kövessük a kiadásokban. Korábban Szilády Áron és Dézsi Lajos nagyon természetes módon, az *ad fontes* elvéhez igazodva ragaszkodott a kódexből kiolvasható verssorrendhez.¹¹ Eckhardt Sándor kritikai kiadása,¹² majd az ezt követő gyűjteményes kiadások azonban letértek erről az útról, mert a kritikai kiadások szabályzata előírta, hogy tudományos kiadásokban a versek időrendjét kell követni. Horváth Iván javaslatának lényege, hogy a merev (és Balassi esetében lényegében hipotetikus) kronológia követése helyett érdemes visszatérni a ciklus-elvű kiadásokhoz.

Visszaszámlálás

Ennek a gondolatnak a ciklusok retorikai, poétikai vizsgálata mellett van egy nagyon egyszerű támasztéka, tudniillik a versek számozott volta. Horváth Iván ugyan könyvében apróságnak nevezi, valójában rendkívül fontos megfigyelés, hogy Balassi verscímeinek gyakorta szerves része a sorszám.¹³ Ezek nélkül sután hatnak a címek élén álló

8 VARJAS Béla, *Száz, vagy hatvanhat?* = Uő, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai, 1982, 309–317.

9 KLANICZAY Tibor, „A szerelem költője” = Uő, *Reneszánsz és barokk*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 183–295.

10 HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982, 11–64. Ugyanő később megfogalmazta a 3×33+1-es elképzelés módosított változatát is: *Az eszményítő Balassi-kiadások ellen* = *Művelődéstörténeti törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖRVÖS Péter, Szeged, 1997 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35), 191–203

11 Gyarmathy BALASSA Bálint *Költevényei*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., 1897; BALASSA Bálint *Minden munkái*, I–II, kiad. DÉZSI Lajos, Bp., Genius, 1923.

12 BALASSI Bálint *Összes művei*, I, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1951.

13 HORVÁTH Iván, *Balassi költészete...*, i. m., 15–16.

kit, kiben, melyben vonatkozó névmások. Ha a sorszámozásokat a címek részének tekintjük, akkor azonnal szintaktikailag helyes mondatokat kapunk. Ez azt bizonyítja, hogy a *Balassa-kódex*ben található sorszámozások nem a másolóktól származnak, hanem magától Balassitól. Vagyis maga a költő rögzítette verseinek sorrendjét.

A versek számozásának vizsgálatánál azonban nem árt nagyon óvatosan eljárni, hiszen bizonyos, hogy a kódexben következetlenségek vannak. A költő házasságáig szerzett versei ugyan számozva vannak, de ezt egy prózai megjegyzés követi, miszerint a verseknek *kettő híja*. A Julia-ciklusból szintén hiányzik egy vers, ennek azonban van sorszáma. A *nagy crux*nál olyan istenes versek viselnek sorszámozást, melyeket Klaniczay *Hozzászólása* óta nem tekintünk a ciklus részének. A kódex 71. verse után a *Török bejtek* megint számozatlanul következnek. A *Celia-ciklus* sem problémamentes. Következtes futó számozása van, de ezt olykor számozatlan kis versek szakítják meg. *A Friss szép fejér póka...* kezdetűről pedig nem is lehet eldönteni, hogy az utolsó Celia-vers mellékarabja-e, vagy a ciklus végén álló számozatlan költemény.

Ráadásul szinte biztos, hogy a Balassi-féle „őskódex” számozását a másolók megváltoztatták! Csak az ő számlájukra írhatjuk a *nagy crux* istenes verseinek folytatólagos beszámozását. Vagyis az ezután következő 5 verset, melyet a cikluselvű kiadások 62–66. sorszámozások alatt szoktak közölni, a másolók látták el 71-től 75-ig futó sorszámozásokkal. Ha megengedjük, hogy ebben az esetben a másolók önkényesen módosítottak a forrásukban található számozáson (számozatlan költeményeket beszámoztak és számozott költemények sorszámozait megváltoztatták), akkor felmerülhet az az eshetőség is, hogy a *Nagyciklus*on végigfutó, egységesnek tűnő számozás mégsem a költő szándékát tükrözi.

A kódexből kiolvasható számozást bizonyosan nem vehetjük készpénznek. Belátható, hogy Balassi bizonyos verseit beszámozta, de nem teljesen világos, hogy milyen módon. Például feltehetjük a kérdést, hogy a házassága után keletkezett, második 33-as gyűjtemény vajon tényleg a 34-es sorszámmal kezdődött-e Balassi *maga kezével írt könyvében*, vagy a *Méznél édesb szép szók...* fölött esetleg az 1-es sorszám szerepelt. Maga Balassi számozta folyamatosan a *Nagyciklust*, vagy ez csupán a kódex másolóinak mechanikus eljárása? Ez már azért sem mellékes kérdés, mert ha az istenes énekek csoportját el akarjuk helyezni a szerelmes versek előtt (ahogyan Horváth Iván először gondolta), vagy ad absurdum a két szerelmes ciklus között, akkor ezt a sorszámozás jelenlegi formájában nem teszi lehetővé. Ha az istenes énekeket a szerelmes versek végén helyezük el (ahogyan a Kőszeghy–Szabó-féle kötetekben van), akkor számozásukat a Gerézdi–Klaniczay-sejtés szerint 67-tel kellene kezdeni.

Ám valószínűleg nincs a *Nagyciklus*on végigfutó folyamatos számozás. Erre utal például a következő megfigyelés: a *Balassa-kódex*ben a versek élén betűvel kiírt sorszámozások szerepelnek. Az első 33 ének sorszámozásai általában magyar nyelvűek, a 12, 14, 24, 25–26. és 29. versnek azonban latin sorszáma van. Ehhez igazodóan itt az argumentumok is latin nyelvűek. Például:

11.	<i>Tizenegyedik,</i>	borivóknak való...
12.	<i>Decima Secunda,</i>	eiusdem generis...
13.	<i>Tizenharmadik,</i>	kit egy szép leány nevével szerzett...

A Julia-ciklusban is sokszor találunk latin nyelvű argumentumot, ám a sorszámozás érdekes módon itt *mindig* magyar nyelvű. Rimay is valami hasonlót mond: tervezett Balassi-kiadásához írott előszavában azt állítja, hogy a Julia-verseknek latin argumentumocskái voltak, a költő „egyeledett állapotra való *elveyült énekeinek*” pedig magyar argumentumocskái.¹⁴ Ennek a sorszámozás szórványos latinsága (az első 33 versnél), illetve vegytiszta magyarsága (a Julia-verseknél) látványosan ellentmond. A Julia-ciklust követő 8 költeménynél is azt figyelhetjük meg (a sorszámok és címek tételes felsorolását lásd később), hogy *mindig* magyar nyelvű sorszámot viselnek, függetlenül attól, hogy a rákövetkező argumentum magyar nyelvű-e, vagy latin. A *lectio difficilior* elve alapján azt mondhatjuk, hogy az első 33 sorszámozása szerzői, a második 33 versé pedig nem. Hihetőbb, hogy a gyakori latin argumentumok ellenére mindvégig magyarul futó számozás banalizáció (*lectio facillior*), egyvégtében haladó másolói munka. Ezzel persze nem azt akarjuk mondani, hogy a Julia-ciklus nem volt beszámozva, hanem azt, hogy a másolók valamiért átszámolták. Ugyanígy jártak el a *nagy crux* istenes énekeinél is, folyamatosan érvényesítettek egy szinte az egész anyagon végigfutó számozást.

Ha a fenti megfigyelést elfogadjuk, és a Julia-ciklus verseit 1-től kezdődően számozzuk, akkor azonnal megszűnik az a probléma, hogy mit kezdjünk a költő házassága előtti verseiből hiányzó két darabbal. Ezek a folyamatos számozásnál beilleszthetetlenek voltak. Az újrakezdődő számozásnál egyszerűen hozzágondolhatjuk őket a megfelelő ciklushoz, legfeljebb az a bizonyos 33-as szám tűnik el, és lesz belőle 35.

Nézzük meg most azokat a bizonyos argumentumokat, melyek a *kit, kiben, melyben* vonatkozó névmásokkal kezdődnek. Azt mondhatjuk, hogy az ilyen argumentum ciklusbeli beszerkesztettségre utal. A vers címében, megnevezésében benne van, hogy a költemény egy számozott sorozat egy bizonyos láncszeme. Olyan ez, mintha húznánk egy számegegyenest, és minden számhoz odakötnénk egy verset. A vonal jelképezi a ciklus epikus gerincét, az egyes versek az epizódok. Vagy még inkább olyan ez, mint egy ruhatári fogas. Bizonyos versek, mint a kabátok, akasztóval lógnak a fogason, szép sorban egymás után. Más versek viszont csak a fogas alá vannak dobva, mint egy bőrrönd vagy kalap. A fogason lógó darabok szigorúan kötve vannak a ciklushoz, a bőrröndök és kalapok nincsenek, bár kétségtelenül ezek is egy-egy ruhatári szám alatt helyezkednek el.

Nos, az első 33 vers esetében eleinte nemigen van vonatkozó névmással kezdődő argumentum, csak a 9. verstől kezdve bukkannak fel, de aztán egyre gyakoribbá válnak. A Julia-ciklusban az ilyen sorszámra utaló vonatkozó névmás már rendkívül gyakori. A *Celia-ciklusban* pedig egészen egyszerűen szabállyá válik, minden Celia-ének címe ilyen. Vagyis azt tapasztalhatjuk, hogy a Balassi-életmű egészében (pontosabban szólva a

14 RIMAY János, [Előszó] = RIMAY János *Írásai*, kiad. Ács Pál, Bp., Balassi, 1992 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 1), 48–53.

Balassa-kódex lejegyzési sorrendjében haladva) az ilyen argumentumok száma folyamatosan nő. Azt várhatnánk tehát, hogy a kései versek esetében ritkán fogunk fogas alatti bőrrönddel találkozni. De nem így van! A fogas csak a Julia-ciklus végéig, annak 25. verséig, vagyis a kódex számozása szerinti 58. versig tart. Ezt követően először azt olvashatjuk, hogy *Ez az Juliáról szerzett énekeknek a vége*; majd pedig a következő vers fölött azt, hogy 59. *Következik más. Zsófi nevére. A Következik más* kifejezés nemcsak meglepő, de egyenesen ellentmond a sorszámozásnak. És így folytatódik tovább is. Az 59. verstől kezdődően egészen a 66-ig *egyetlenegyszer sem* fordul elő vonatkozó névmás a címben.

59.	<i>Ötvenkilencedik,</i>	Következik más. Zsófi nevére
60.	<i>Hatvanodik,</i>	Bécsi Zsuzsannáról s Annamáriáról szerzette
61.	<i>Hatvanegyedik,</i>	Egy katonaének. In laudem confiniorum
62.	<i>Hatvankettődik,</i>	Egy könyörgés, új
63.	<i>Hatvanharmadik,</i>	Psalmi 27. translatio ungarico...
64.	<i>Hetvenegyedik,</i>	Amatorum carmen. De virgine Margareta
63.	<i>Hetvankettődik,</i>	Colloquium octo viatorum...
64.	<i>Hetvanharmadik</i>	Animum ingratitude...
65.	<i>Hetvenegyedik</i>	Zarándokoknak vagy bujdosóknak való ének
66.	<i>Hetvenötödik</i>	Valedicit patriae, amicis...

Miközben azt tapasztaltuk, hogy az életműben a vonatkozó névmásos cím egyre gyakoribb, azt vehetjük észre, hogy a Julia-ciklus végén ez a tendencia megtörik. Egészen egyszerűen azt mondhatjuk, hogy ezeknek a verseknek eredetileg nem volt sorszámuk, és nincsenek a ciklusba beszerkesztve. (Korábbi megfigyelésünket alátámasztandó, a vastagítással jelölt latin argumentumok előtt is következtesen magyar sorszámnevek állnak, ami véleményünk szerint a másolók általi beszámozás következménye.)

Természetesen nem tagadjuk, hogy ezeket a verseket Balassi 1589 nyarán írta, közvetlenül a Julia-ciklus befejezése után. Erről a költemények kolofonjai pontosan tájékoztatnak. (Mellesleg szólva éppen e kolofonok adnak újabb érvet a kezünkbe, tudniillik a Julia-ciklus darabjainál sohasem találunk konkrét évszámot adó záró strófát. Mintha a pontos datálás összefüggne a versek cikluson kívüliségével.) Azt sem tagadjuk, hogy ezeket a verseket a költő lejegyezte a *maga kezével írt könyvbe*, ráadásul pontosan a Julia-ciklus utáni lapokra. Erről tanúskodik a *Fanchali Jób-kódex*,¹⁵ melyben az inkriminált 58. és 59. vers éppen egymást követően van lemásolva, s közöttük ugyanúgy olvasható a Julia-ciklus végét jelző mondat, illetve a *Következik más* megjegyzés. Ezek a költemények valóban egymás után állnak, de az egyik számozott, a másik nem; a Zsófi nevére szerzett ének a Julia-ciklus zárását követően már számozatlan!¹⁶

Ezen a ponton – úgy gondolom – fel kell adnunk a Gerézdi–Klaniczay-sejtést!

15 STOLL, i. m., 4. sz., 17. Kiadása: JÁN MIŠIANIK, ECKHARDT Sándor, KLANICZAY Tibor, *Balassi Bálint Szép magyar komédiája: A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 25), 139.

16 Eckhardt Sándor a következő jegyzetet fűzi a *Fanchali Jób-kódex* *Következik más* szavaihoz: „A [Balassa-] kódexben is ez áll »következik mas.« de a sorszámozás megszakítja a logikus sorrendet. Ebből az

A kezdet...

Érdemes egy pillanatra elidőzni a *Balassa-kódex* legelső szavánál is. A kézirat a *Keövetkeznek Balasi Balintnak keölem keölem fele Szerelmes enekj* [...] címet viseli. A kezdőszónak meglepő analógiája van, egybecseng az *Istenes énekek* talán meg sem jelent bécsi kiadásának címkezetével.¹⁷ Armando Nuzzo, aki felfedezte e kiadás második, firenzei példányát, a címadás kapcsán vetette fel, hogy a *Keövetkeznek Gyarmati Balassa Balintnak Istenes eneki* cím meglehetősen szokatlan egy nyomtatvány élén.¹⁸ A kezdőszó szerinte arról tanúskodik, hogy a kiadvány egy kolligátum részét képezte. Erre vallana az is, hogy a kiadvány vegyes énekrészének élén is hasonló címlap áll: *Keövetkeznek Másoktól szerzett Istenes és aëtos énekes formán valo szerzett dichiretek és könyörgések*. Armando Nuzzo arra gondol, hogy a bécsi kiadás két jól elkülöníthető fasciculusra bomlik, és úgy van összerakva, mint egy kolligátum.¹⁹ Az elgondolás ellen két erős érv is felhozható. Egyrészt a másoktól szerzett énekek az önálló belső címlap ellenére nem különálló fasciculus elején kezdődnek, hanem az F ívfűzet 5. levelén, így fizikailag nem különíthetők el a megelőző egységtől, nem tudjuk felbontani a „kolligátum”-ot. Másrészt a kiadvány első címlapján nyomdai impresszum található, mely feltünteteti a kiadási helyet és évszámot. Ilyet pedig belső címlapon csak akkor találhatunk, ha a szóban forgó fasciculus önállóan is forgalomba került.²⁰ Kőszeghy Péter arra gondol, hogy a bécsi kiadás címlapját megelőzte egy előszó, és ez indokolná az ezt *követő* címadást, hiszen így a címlap immáron belső címlappá vált.²¹ Ez a megoldás ugyan elkerüli első ellenérvünket, de a másodikat továbbra sem.

Mindkét kutató megemlíti, hogy a *Balassa-kódex* élén is hasonló címadással találkozunk, ám nem térnek ki ennek magyarázatára.²² Kőszeghy (véleményünk szerint

következik, hogy a számozás nem magától a költőtől ered.” (MIŠIANIK–ECKHARDT–KLANICZAY, *i. m.*, az 54. sz. jegyzetet követően.) Eckhardt Balassi verseinek kritikai kiadásában sem ragszkodott a *Balassa-kódex* számozásához, így ez a megjegyzése 1959-ben még nem tűnt fontosnak. A Gerézdi–Klaniczay-sejtés megfogalmazása után azonban ez az észrevétel súlyos ellenérvvé változott, amit az eredeti sejtés hívei és a *Nagyciklus* pártján állók – úgy látszik – figyelmen kívül hagytak!

17 Ezen a helyen jelzem, hogy a kérdésről szóló előadásom – *Mikor jelent meg Balassi Bálint Istenes énekének bécsi kiadása?* (Pécs, 1991. május) –, melyet a szakirodalom csak az elhangzottak alapján, ill. kéziratból idézett sokáig, húsz év késéssel végül megjelent, bár igencsak elbújtatva, ünnepi köszöntőnek szánt, ál-lexikoncikk formájában: *Krúda = Magyar művelődéstörténeti lexikon LX: Minden kor (ágyod térde – zsúpra, aggnő), a főszerkesztő Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. BARTÓK István, Csörsz Rumén István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., reciti, 2011, 116–120.

18 Armando NUZZO, *Balassi népszerűsítésének kezdetei: a bécsi kiadás*, ItK, 96(1992), 639–645.

19 Armando NUZZO, *Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes énekei: Bécs, 1633*, a hasonló kiadás kísérőtanulmánya, kiad. KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 1994 (BHA, 29), 14–15.

20 Ilyen 5 nyomdai egységből álló kolligátum-kiadvány például: HELTAI Gáspár, *Cancionale*, Kolozsvár, 1574 (RMNy 351). Az *Istenes énekek* nyomtatott kiadásainak végén található prózai imádságok (*Isten eleibe felbocsátandó áhítatos imádságok*, *Via Jacobæa*) szintén önálló impresszumot viselnek címlapjukon. A rendezetlen kiadásokat követő rész Szenci Kertész Ábrahám nyomdájában valóban meg is jelent önállóan: Várad, 1652 (RMNy 2654).

21 KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő*, ItK, 98(1994), 695–705.

22 NUZZO, *Gyarmati Balassa...*, *i. m.*, 31, 20. jegyzet; KŐSZEGHY, *Balassi Bálint mitológiája...*, *i. m.*, 704.

helyesen) elzárkózik attól, hogy a *Balassa-kódex* és az *Istenes énekek* rendezetlen kiadásai között közvetlen hatást tételezzünk fel. Kétségtelen viszont, hogy a kódexben a Balassi-rész elején, a Julia-ciklus elején és a Rimay-rész elején is a *Következnek...* címadással találkozunk, és a bécsi kiadásban is ilyen cím áll a Balassi–Rimay-rész, illetve a másoktól szerzett versek előtt. Ráadásul ez a formula a bécsi nyomdász, Ferenczffy Lőrinc más kiadványában is előfordul. Kőszeghy rámutat, hogy Hajnal Mátyás *Szíves könyvecskejénél* a nyomdász teljesen hasonlóan módon jár el, a belső címlapokon többször is előfordul a *Következnek...* szövegkezdet.²³

Ennél azonban bátran továbbmehetünk. A megfigyelést kiegészíthetjük azzal, hogy a név nélkül megjelent, de bizonyosan Ferenczffytól származó 1615-ös prágai imádságkönyvnek öt olyan fejezete is van, mely önálló belső címlapon álló *Következnek...* formulával kezdődik.²⁴ A legutolsó fejezet címe például ez: *Következnek különb-különbféle istenes és áztatatos dicséretetek, hálaadások és könyörgések*. De az *Istenes énekek* kiadásainak példatárát is nyugodtan bővíthetjük. A rendezetlenekben a vegyes énekrész, illetve Pécseli Király Imre énekei kezdődnek hasonlóan, a rendezettekben a Rimay-rész előtt találkozunk ilyen megoldással. Nem mindig külön címlapon, de határozottan azonos szöveghelyzetben, több darabból álló, de mégis együvé tartozó verscsoportok élén. Nem gondolom, hogy ez ritkaságszámba menne. Abban egyeznek meg ezek az esetek, hogy mindannyiszor szerepel valami a szóban forgó verscsoport *előtt*.

Vajon mi állhatott az *Istenes énekek* bécsi kiadásában Balassi versei *előtt*, és mi szerepelhetett a *Balassa-kódex* első 33 verse *előtt*? Tartok tőle, hogy a válasz túl egyszerű – maga a címlap. Tudniillik a kódex legelső szava nem a címre, hanem az ezt követő versekre vonatkozik. De érthetjük a címet úgy is, hogy *itt következnek* az énekek. A *következnek* nemcsak azt jelenti, hogy a megelőző dolog után jönnek, hanem azt is, hogy olyan dolgok, amik egymás után jönnek. Ebben az értelemben használja a kódex 1610 körüli szerzője is: *Következnek Balassi Bálintnak kölem-kölemféle szerelmes énekei...*, *Következnek Rimai Jánosnak kölemb-külemb-file énekei...* Azt állítja mindkét cím, hogy egy verssorozat *itt következik*, vagyis a verscsoport *itt kezdődik*. Ha igazam van, és a *következnek* szó ilyenkor nem *rakövetkezést* jelent, hanem verscsoport *kezdését*, akkor még tovább léphetünk.

A Julia-ciklus is ezekkel a szavakkal kezdődik. A 33. verset követő prózai megjegyzés első fele, hogy *Ezek az énekek, kiket gyermekeségétől fogva házasságáig szerzett*, illetve hogy kettő hija, még az előző ciklus végére valók. De aztán azt olvashatjuk: *Mostan immár akik következnek, azokat jobb részre júliáruul szerzette*. A Julia-ciklus vége után pedig megint *Következnek* más. Vagyis azt gondolom, hogy Balassinak két számozott versciklusa foglalt helyet a *maga kezével írt könyvében*, és ezt néhány számozatlan vers követte. Nemcsak az a bizonyos nyolc, hanem például a *Valahány török bejt* is. Ezt a két számozott ciklusból és további versekből álló együttest az 1610 körüli művelt szerkesztő

23 KŐSZEGHY, *Balassi Bálint mitológiája...*, i. m., 703; [HAJNAL Mátyás], *Az Jézus szívét szerető szíveknek ájtatosságra szíves képekkel kiformaltatot [...] könyvecske*, Bécs, 1629 (RMNy 1422), hasonmását kiad. HOLL Béla, Bp., Balassi, 1992 (BHA, 27).

24 [FERENCZFFY Lőrinc], *Imádságos könyvecske magyar nyelven*, Prága, 1615 (RMNy 1092).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

egyetlen egységként kezelte, és ezzel párhuzamosan valamikor egy másolók által önkényesen végrehajtott, a búcsúversig folyamatosan haladó átszámolás is megtörtént. Eredetileg azonban a kódex élén álló nyitómondat nem a Balassi-korpusz egészére, hanem csak az első 33 darabra vonatkozhatott. Abban vannak ugyanis *kölem-kölem féle* versek, azaz különféle nőkhöz, különféle időben, különféle nótára írott versek. Van közöttük a szerelmi tárgyú énekek mellett istenes és vitézségről való is. Ami pedig ez után következik, az homogénebb, hiszen *jórészt inkább mind Juliáról szerzette*. Vagyis a *kölem-kölem* csak a nyitó ciklus vegyes jellegére, a házassága előtt írt gyűjtemény heterogén voltára utal, nem pedig az életmű egészére.

Valami hasonlót mond Rimay is Balassi-kiadásához írott előszótervezetében, amikor mestere verseit három részre osztja.²⁵ Az istenes énekek és a Julia-versek mellett harmadikként *egyedetett állapatrul való, elvegyült énekeiről* emlékezik meg. Ha jól értem, ebbe a csoportba azok a világi versek kerültek, melyek nem tartoznak a Julia-ciklushoz. Az *elvegyült* pedig nem 'elkeveredett' értelemben áll itt, hanem az *elvegy* ('elegyes, kevert, heterogén') jelentésben szerepel, s a Balassi házassága előtti verscsoportra vonatkozva éppen annyit tesz, hogy *kölem-kölem*.

... és a vég

Beláttuk, hogy a *Balassa-kódex* egységesnek tűnő nagystruktúráját, az egyébként is erőteljes emendációkkal előállítható 66-os *Nagyciklust* csupán a másolók számozási eljárásai következtében látjuk egységesnek. Ha van rá okunk, hogy kételkedjünk az 1-től 75-ig tartó verssorozat érintetlenségében – és úgy tűnik, hogy erre több okunk is van –, akkor nincs értelme ragaszkodni egy egyébként is hipotetikus, a kódex prózai megjegyzéseivel szemben álló, egyéb érvekkel is támadható elmélethez. Ha feladjuk a Gerézdi-Klaniczay-sejtést, egy sor gond szűnik meg egy csapásra:

- (1) Nem kell megmagyaráznunk, hogy miért nincs Balassinak 33 istenes verse, és hogy ami pedig van, azt miért említi a kódex 10 versként, és miért találjuk meg ezt a verscsoportot így a rendezetlen nyomtatott kiadásokban.²⁶
- (2) Nem jelent gondot a *Valahány török bejt...*, sem amiatt, hogy többletként szerepelne, sem amiatt, hogy beékelődik a kódex 73. és 74. éneke (a cikluselvű kiadások 64. és 65. verse) közé.
- (3) Nem jelent gondot a *Celia-ciklus*, mely ha csonkán is, de szintén szerepel a *Balassa-kódex*ben, mégsem része a 3×33+1-es kompozíciónak.
- (4) Nem kell speciális esetként kezelnünk a *Saját kezű versfűzért*. Ez ugyan nincs benne a kódexben, s emiatt kirekeszhető lenne a kódex anyagának kompozíciójából, de nyilvánvalóan összefügg Balassi ciklusával, összekötő kapocs a Julia-ciklus és a *Celia-ciklus* között, s egy életműkiadásból véletlenül sem hagynánk ki.

25 RIMAY, i. m.

26 KÖSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveghagyomány néhány kérdéséről*, ItK, 89(1985), 76–89.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 3. szám

Természetesen Gerézdi Rabán és Klaniczay Tibor is csak egy eltervezett, de valójában soha meg nem valósított nagystruktúráról beszélt. Horváth Iván is ezért nevezte a 3×33-as rendet követő kiadást „eszményítő”-nek. A számszimbolikus szerkezethez az elmélet szerint Balassi csak 1589 nyaráig tartotta volna magát, a Julia-szerelem kudarcát követően azonban letett róla.

Érdemes-e ragaszkodni ehhez, a költő által is feladott elképzeléshez? S ha a költőhöz hasonlóan mi is feladjuk, akkor érdemes-e csak félig meghátrálni? Hiszen a *Nagyciklus* elnevezés már nem a 3×33-as rendet, hanem egy 2×33 versből álló sorozatot takar. Érdemes-e védelmezni a 2×33-as ciklust? Korábban úgy véltem,²⁷ hogy noha vannak megfontolandó ellenérvek, két mozzanat mégis erősen alátámasztja a *Nagyciklus* létezését. Az egyik a verssorozat erős poétikai zárata. Az *Ó, én édes hazám...* kezdetű énekében a költő elszámol az életével és a költeményeivel is. Elégetésre ítéli a verseit, és ezzel a visszatekintő mozzanattal a búcsúvers kétségtelenül az *utolsó vers* pozícióját veszi fel. Záródarab. A másik erős érv pedig így hangzott: „A kódexben 1-től 75-ig számozva vannak a költemények, s ezt a számozást érvénytelennek tekinteni csak abban az esetben van jogunk, ha a számozást, a számozás kiegészítését, folytatását, vagy bizonyos versek átszámozását egy másoló rovására írjuk.”²⁸ Nos, a fentebbiekben éppen azt láttuk be, hogy a másolók rovására írható egy sor számozásbéli torzítás. A búcsúversre vonatkozó első érv azonban valóban megfontolandó. Záródarab. De vajon mit zár? Megkomponált ciklust, vagy egy életszakaszt?

27 Hozzászólás a Hozzászóláshoz..., i. m., 143.

28 Uo.